

УДК 061.1(73)

Андрій Мартинов

ВІДНОСИНИ ЄВРОСОЮЗУ І НАТО:
ІСТОРИЧНІ УРОКИ

У статті висвітлюються питання розвитку відносин між Європейським Союзом і США у контексті трансатлантичної безпеки. Взаємодія Західної Європи і США забезпечила перемогу свободи і процвітання у роки холодної війни. Після її завершення значення трансатлантичних зв'язків у сфері безпеки підтвердила терористична загроза 9/11 проти США. Тоді вперше в історії НАТО була задіяна Стаття 5 Вашингтонського договору про заснування НАТО. Розгортання конфліктів у Сирії та між Україною і Росією засвідчує важливість зміцнення трансатлантичних зв'язків як основи європейської і глобальної систем безпеки.

Ключові слова: трансатлантичне партнерство, Європейський Союз, США, НАТО, колективна безпека.

Перемога країн західної демократії, які є членами Організації Північноатлантичного договору (НАТО), в холодній війні, розпад СРСР та триумф ліберальних цінностей поставили гамлетівське питання: бути чи не бути НАТО далі. Утім, конфлікт у колишній Югославії, нестабільність на пострадянському просторі, перманентні виклики безпеці західного світу від радикального ісламізму досить швидко дали ствердну відповідь на це питання. У березні-червні 1999 р. НАТО вперше в своїй історії був задіяний у 78-денній військовій операції в Югославії. Але справжнім поворотним пунктом в сучасній історії НАТО можна вважати теракти 11 вересня 2001 р. в США, які вперше задіяли статтю 5 Вашингтонського договору, яка передбачає колективну безпеку. Саме це обумовило участь усіх країн-членів НАТО у військовій операції на території Афганістану. Певний час популярною була концепція максимального розширення кола країн-членів НАТО, прийнявши до альянсу всіх демократичних країн світу. Але не всі з них виявились готовими битись проти “вісі зла” (Ірак, Іран, КНДР) у новій світовій війні. Випробуванням солідарності країн-членів НАТО стала війна в Іраку, яка розпочалась у березні 2003 року. Самоусунення від цієї війни Німеччини і Франції змусили США створити для участі у іракській війні так звану “коаліцію бажаючих”. Але єдність альянсу була відновлена під впливом революційних подій у низці арабських країн навесні 2011 р., які отримали назву “арабська весна”. Зокрема, Франція і Велика Британія ініціювали участь НАТО в процесі усунення від влади лівійського диктатора М. Каддафі. Радикальні зміни на Близькому Сході, війна в Іраку і Сирії, потоки біженців, які насувалися на Європу змусили НАТО адаптувати свою стратегію до нових викликів безпеці. Адміністрація Президента США Барака Обами була переконана у важливості підтримки військово-політичного лідерства США в НАТО. Після перемоги у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Дональда Трампа на певний час пожвавилась дискусія з приводу неадекватності фінансового внеску країн-членів Євросоюзу у забезпечення євроатлантичної безпеки. Головним “призом” світової політики є боротьба держав за владу, тобто за максимальну можливість впливати на поведінку інших суб’єктів міжнародних відносин відповідно до власних національних інтересів. Внаслідок цього поступово розмивається межа між внутрішньою та зовнішньою політикою. Процес глобалізації є “дитям” різноспрямованих тенденцій: об’єктивної співпраці різних суб’єктів

міжнародних відносин й водночас жорсткої конкуренції між ними за кращі позиції у процесі боротьби за власне якісне майбутнє. Внаслідок цього відносно збалансований двополосний світ, на якому трималася міжнародна безпека за доби “холодної війни”, канув у лету. Однак однополярний та у середньо терміновій перспективі багатополарний світи також не можуть бути зразками “стабільності” та безпеки.

Огляд публікацій стосується лише прикладних завдань цієї статті, а не усього комплексу наукових робіт, присвячених зазначеній темі. Цілі зовнішньої політики все ще визначаються не мораллю або правом, а національними інтересами, підтриманими відповідною силою. Потуга національної держави все ще залежить від якості її території, від характеру кордонів, численності населення та демографічних тенденцій, наявності або відсутності корисних копалин, економічного та технологічного розвитку, фінансової потуги, етнічної консолідованості, рівня соціальної інтеграції, політичної стабільності, національного духа.

Влітку 1989 р. американський політолог Ф. Фукуяма констатував тенденцію, яка нібито веде до “кінця історії”. Перемога над СРСР у “холодній війні” привела до спроб відновлення гегемонії Заходу. Однак вже початок 1990-х рр. засвідчив факт загострення конфліктів різних культур. Мусульманські громади не сприймали постмодерну сексуальну мораль та цінності споживацького суспільства. Внаслідок цього антиамериканізм перетворився на нову глобальну ерзац-ідеологію. Кожний існуючий міжнародний порядок потрібно постійно “наводити”. Це є пріоритетом для легальних та напівлегальних глобалістських структур. Першою мондіалістською структурою стала “Рада з міжнародних відносин”, яка виникла ще 1921 р. як філіал “Фонду Карнегі за загальний мир”. В 1954 р. світова олігархія увійшла до Більдербезького клубу. Його учасники в 1973 р. створили “Тристоронню комісію”. Її основним завданням було створення механізму глобального планування та довгострокового перерозподілу ресурсів. Адже, наприклад, на початку XXI ст. дефіцит питної води стає серйознішою проблемою, ніж нестача нафти чи газу. Водночас зводити результати глобалізації до теорії “змови” еліт помилково. Явище, яке отримало назву глобалізація перетворилося на один із найважливіших факторів, які визначають розвиток сучасного суспільства.

На початку XXI ст. процес глобалізації став віддзеркаленням і реалізацією інституційних змін, які привели до суттєвих змін в економіці розвинутих країн після другої світової війни. Тоді були врегульовані чисельні економічні суперечки та врегульовані процедури погодження позицій. Подальший економічний бум у Східній Азії та поширення транспортних комунікацій створили важливі передумови для розширення масштабів глобалізації. Водночас успіх західної політики розширення демократії, який супроводжувався активним зростанням економічних показників, приніс свої плоди і привів до радикальних політичних змін у світі та краху так званого комуністичного блоку. Відхід від соціалізму та перехід до ринково-орієнтованої економіки у більшості країн світу забезпечили зростання темпів та масштабів глобалізації. Найважливішим елементом цього процесу залишається конкуренція. Її загострення стало важливим моментом в усвідомленні потреби швидкого впровадження нових технологій, руйнації торговельних та прикордонних перешкод, внаслідок чого було трансформовано глобальну структуру бізнесу.

Наслідком таких змін стала революція в інформаційних технологіях, яка супроводжується поширенням кабельного телебачення, збільшенням кількості персональних комп’ютерів, завдяки чому з’явилися можливості миттєвого поширення інформації, зокрема, через глобальну мережу Інтернет. Глобалізація не мала такого масштабу, якби не було забезпечено використання в комерційних

інтересах новітніх технологій – комп’ютерної техніки, електронної пошти, супутників та інших інновацій. Наприкінці 1990-х рр. глобалізація зробила важким, а в окремих випадках неможливим, існування держав, ізольованих одні від одних. Сучасна глобальна система сприяла розмиванню меж між зовнішніми та внутрішніми зносинами і як наслідок цього процесу – між економікою та національною безпекою держав. Події в одній із систем все швидше позначаються на інших, вимагаючи від суб’єктів міжнародних відносин нових інструментів оцінки становища в світі та способів формування політики національної безпеки. Міжнародна безпека розглядається як відсутність безпосередньої військової загрози.

Таким чином, сучасна глобалізація набуває подвійної природи, поєднуючи у собі об’єктивний процес, пов’язаний із вичерпаністю вільного економічного простору в умовах посилення конкуренції, та геополітичну стратегію західних, насамперед американських, еліт, спрямовану на оптимізацію управління глобальними економічними та військово-політичними процесами у власних інтересах. Головними ознаками поточних глобалізаційних процесів є: глобальний ринок, який визначає активізацію процесів становлення міжнародних зв’язків та контроль потоків ресурсів; неспроможність національних систем державного управління контролювати певну активність громадян та організацій у системі міжнародних зв’язків і потоків, що обумовлюється розширенням спектру учасників міжнародних відносин, до якого окрім традиційних держав та їхніх об’єднань входять корпоративні структури, а також недержавні суб’єкти (від організацій гуманітарної діяльності до кримінальних та екстремістських угруповань).

Глобалізація змінила правила ієрархізації різних суб’єктів у системі міжнародних відносин. Потреби подолання світової економічної кризи спонукали у листопаді 2008 р. створити “велику двадцятку”, учасниками якої стали: Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Німеччина, Європейський Союз, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Японія. Як бачимо, до цього об’єднання увійшли країни “вісімки провідних індустріальних держав”, Євросоюз та регіональні лідери. “Велику двадцятку” можна розглядати як формалізацію багатопольярного світу. Однак, провідну роль у сучасних міжнародних відносин продовжують відігравати Сполучені Штати. Особливо за умов світової економічної кризи курс зовнішньої політики США визначається курсом долара та валютним протистоянням із Китаєм.

Разом з тим, на думку директора інституту проблем глобалізації Михайла Делягіна, “почали з’являтися ознаки кризи глобалізації. Криза 1997–2001 рр. показала: США як локомотив світової економіки втратили джерело розвитку. Експансію в рамках посткомуністичного простору змінила стратегія “керованих криз” [4, с. 313]. Внаслідок цього капітал загаявся у США, підриваючи економіку їхніх конкурентів. Однак вже війна проти Іраку, незважаючи на її військовий успіх, показала вичерпаність даної стратегії. “Керовані кризи” стали некерованими. Ситуація загострилася внаслідок перенесення виробництва із розвинутих країн до Китаю, який перетворився на “майстерню світу”.

Втрата розвинутих країнами промисловості започаткувала процес розмивання середнього класу, дестабілізувавши розвиток суспільства. Ринок незабезпечених цінних паперів дозволив США стимулювати економіку та надати соціальну допомогу населенню. Однак потреба стрімкого нарощування його масштабів не дала можливості створити систему регулювання цього ринку. Це привело до виродження ринку на фінансову піраміду, крах якої став детонатором глобальної фінансової кризи. Ця криза може бути зупинена лише за допомоги

глобального регулювання. Його неможливість поділяє світову фінансову систему на декілька зон, кожна з яких матиме власну резервну валюту.

Глобалізація у відповідності до гасла “глобалізація це Америка” замінюється глобалізацією з китайським обличчям. Курс Пекіна, спрямований на збільшення ємності внутрішнього ринку та зменшення залежності від експорту з часом приведе до відмови у підтримці долара. Оскільки підтримуючи долар з метою стимулювання експорту та свого економічного розвитку, Китай обмежує свої національні активи. Однак проблема полягає в тому, що китайська еліта вийшла на глобальний рівень надто швидко та несподівано для себе, не звикла ще до своєї потуги та не вміє її використовувати. Концентрація китайської еліти на внутрішніх проблемах заважає їй відслідковувати глобальні наслідки своїх дій всередині країни. Зрозуміле бажання китайців повернутися від вирішення глобальних проблем на кшталт майбутнього долара до вирішення своїх локальних питань. Серед них дефіцит води та ґрунту, не говорячи вже про енергію. Вирішити ці проблеми Китай сподівається за допомоги технологічного прориву, ознаки якого можна побачити в політиці відновлення природного середовища. Сутність технологічного ривка в інвестуванні у себе, що замінює виконаний заповіт Ден Сяопіна “йти на зовні”. Економічний імператив вимагатиме заміни навіть тих технологій, які поки що залишаються рентабельними.

Китайський проект відновить біполярну систему, в якій роль СРСР відіграватимуть США. Найближчими роками китайський проект зіштовхнеться з американським. Вичерпавши стратегію “експорту криз”, США почали сіяти хаос на Середньому Сході, аби позбавити Китай нафти та потопити глобальну ісламську кризу у міжусобицях. Поверхня світу до меншої інтегрованості та більшого протекціоналізму замінить нинішню систему міжнародного права “правом сили”. При цьому роль грошей зменшуватиметься, а технологій, які формують свідомість, посилюватимуться.

За цих умов геополітична ієрархізація світового простору: перший рівень складається з глобальної держави США. Другий рівень представлений центрами, які претендують на глобальне лідерство (Європейський Союз, Китай, Індія, Росія). Третій рівень презентують субрегіональні суб’єкти, які відтворюють власну геополітичну ідентичність. На цьому фоні 45-й Президент США Дональд Трамп декларує намір “накопичення сил” Америкою, яка в боротьбі за збереження одно полярного світу витратила чимало валового національного продукту, запобігти чому не могло навіть воєнне кейнсіанство.

Неоконсервативна американська зовнішньополітична стратегія, яку сповідують республіканці, спирається на поняття національного інтересу. Домінування США в світі у цій концепції розглядається як передумова для зміцнення державної могутності. Натомість демократи взяли на озброєння глобалістську доктрину. Її сутність полягає у перетворенні міжнародної системи на майданчик для Транснаціональних корпорацій шляхом створення умов для безперешкодного переміщення капіталів і ресурсів у глобальних масштабах. Тактично ці концепції відрізняються лише методами встановлення американської гегемонії. Концепція республіканців ґрунтується на забезпеченні військово-технологічної переваги, а тактика демократів полягає у забезпеченні інформаційного та фінансового домінування. Союзники США стають частиною світового полюсу. Багато людей до нападу НАТО на Югославію та іракської військової кампанії вважали, що метою США є об’єднання всіх країн у єдине ринкове суспільство, багате й вільне. Але реальністю стає неоколоніалізм, заснований на нееквівалентному торговельному обміні країн “центру” з країнами “периферії”.

Лідерами вважаються США, ЄС, Китай. До лідерів другого ешелону відносять Індію, Японію, Бразилію. Замість речей купується вплив. Цінність інформації залежить від того, наскільки вона корисна для досягнення конкретної мети. Залучення Індії до російсько-китайського антиамериканського проекту залежить від готовності США враховувати індійські національні інтереси. Зростання американського впливу сприяє зближенню між Москвою, Пекіном та Делі. Водночас Вашингтон не зацікавлений у постійній ядерній перевазі “комуністичного” Китаю над демократичною Індією.

Третій рівень представлений більшістю країн світу, яким не пощастило належати ані до “золотого мільярду”, ані до “срібного мільярду”. Поширення злиднів у “Третьюму світі” може дестабілізувати глобальну безпеку. Як зазначав ідеолог мирного опору Махатма Ганді, “око за око – і ми всі станемо сліпими”. Зберегти здоровий глузд за умов криз та конфліктів – ось головне завдання еліт та народів. Але, наприклад, 2008–2010 рр. показали можливість продовольчих бунтів у країнах, які розвиваються, скорочення стратегічних ресурсів і не лише паливних, що вело до зростання економічного націоналізму, певного згорання процесів глобалізації, зміни клімату, посилення світового тероризму, розповсюдження ракетно-ядерної зброї, зростання анархії й авторитарних тенденцій. Державний переворот може розпочатися мирно, але швидко перерости у збройне протистояння. Все залежить від конкретних особливостей ситуації у певній країні та від співвідношення сил між владою та опозицією. Важливо правильно розуміти сукупність політичних, економічних та культурних умов конкретного суспільства на даному етапі його історії. Ці процеси також супроводжують сучасні міжнародні відносини, створюючи загрози для безпеки.

Мрійники про “світову революцію” на уламках європейської цивілізації після Першої світової війни ставили задачі: покінчити із соціальними та національними протиріччями, перетворити людство у єдину спільноту без класових відмінностей та державних кордонів. Однак це завдання виглядає утопічним навіть зараз. Прийнята у лютому 1992 р. Маастрихтським договором настанова про формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу також тривалий час потерпала від нестачі політичної волі для реалізації цієї мети та дефіциту фінансування. Вдачу у міжнародних відносинах приносять не лише козирні карти, а вміння добре грати з поганими картами на руках. Консерватор закликає до удосконалення духовної природи людини, вважаючи, що глобальні проблеми людства виникають із самої природи людини. Ліберал переконаний, що проблеми людства виникають із оточуючого середовища. Для ліберала вирішенням є зміна оточуючого середовища. Найкращим засобом повного контролю зовнішнього середовища є світовий уряд, який має контролювати архаїчну організацію світу у вигляді національних держав. Однак для формування світового уряду потрібно добром або силою очистити розум від індивідуалізму та сімейних традицій, від національного патріотизму та релігійних догм. Все це треба замінити розумним мисленням на основі висновків науки. Треба зменшити рівень споживання у багатих країнах заради збереження дефіцитних ресурсів та більш справедливого розподілу багатства. Війна досі використовується як засіб глобального управління на основі політики “балансу сил”.

Мета статті полягає у тезовому висвітленні основних тенденцій сучасних відносин Євросоюзу і НАТО в сфері євроатлантичної безпеки.

Нагадаємо, що національна безпека це здатність держави протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, спроможність захистити інтереси громадянина, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Невирішені глобальні проблеми людства – сировинна та екологічна можуть стати головними причинами війн. До вичерпаних природних ресурсів на рівні з

нафтою, газом, ураном та рідкоземельними металами належить прісна вода. Військові експерти прогнозують, що війні за ці ресурси становитимуть зміст міжнародних конфліктів у XXI столітті.

Європейський Союз балансує між мрією стати кантівським “союзом народів” та вимогами глобалізації, пов’язаними із перетворення ЄС на “союз держав”. Історичний смисл процесу формування спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу з’ясовується, оскільки ще немає байдужості далекого майбутнього, а аргументація вчорашнього дня себе вже вичерпала. Звичайно, можна погодитися з гегелівською сентенцією про те, що поки певна річ тільки з’являється, її ще немає. Однак, тим цікавіше аналізувати перипетії становлення.

Періодизація процесу розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу може бути представлена у вигляді зміни тенденцій європейської інтеграції та її наслідків. Перший період пов’язаний із консолідацією країн Європейського економічного співтовариства за умов доби “холодної війни”. В цей час європейська інтеграція була складовою частиною зовнішньополітичної стратегії західноєвропейських національних держав. Другий період ідентифікується зі спробами “федералізувати” Європейський Союз після закінчення “холодної війни”. В цей час уточнюється договірно-правова та нормативна основа спільної зовнішньої та оборонної політики. Зрештою, спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу неможлива за умов недостатньої консолідації європейської ідентичності [1, с. 198].

Третій етап співпадає з масштабними міжнародними конфліктами (Косово, Ірак, Афганістан), найбільшим розширенням Європейського Союзу 2004 р. та кризою з реалізацією спільної зовнішньої та особливо спільної оборонної політики Євросоюзу. Водночас розширюється коло проблем, які не мають національного та локального вирішення [2, с. 29].

Нарешті, актуальний четвертий етап пов’язаний зі спробами Євросоюзу зберегти здобути вершини спільної зовнішньої та оборонної політики як важливого інструменту глобальної та цивілізаційної конкурентної спроможності Євросоюзу та за умов світової економічної кризи. Конфедеративний союз ще можливий, а федеративна Європа з обмеженням повноважень національних держав членів Євросоюзу виглядає утопією. Саме ці мотиви стимулювали голосування 23 червня 2016 р. більшості британців за вихід зі складу ЄС. Лісабонський договір відводить цьому процесу до двох років. Але він суттєво впливатиме на актуальний порядок денний як відносин ЄС із НАТО, так і у кожному з цих союзів окремо.

Спільна зовнішня та оборонна політика створюють другу опору в системі Євросоюзу. При цьому йдеться не про делегування суверенних прав держав-членів, а про спільну діяльність держав Євросоюзу на міжнародній арені відповідно до їхніх інтересів. Однак єдиний профіль Євросоюзу у міжнародних відносинах лише формується.

Провідні вітчизняні міжнародники справедливо зазначають, що “від здатності Європи до об’єднання залежать відповіді на важливі питання – розчиниться Європа у світовому процесі глобалізації чи виживе і поверне собі вагому роль у світовій політиці; буде вона “американізована”, “ісламізована”, “китаєзована” у стратегічній перспективі чи постане могутнім, самостійним і впливовим центром у майбутньому багатополісному світі” [3, с. 304].

Кожне кількісне розширення Європейського Союзу ускладнює вирішення задач, пов’язаних з якісним удосконаленням процесу європейської інтеграції. Внаслідок цього часто конкретні напрямки спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу підміняються самими деклараціями, які створюють дисонанс між діями та намірами. Попри це, Євросоюз залишається привабливим прикладом успішності інтеграційних процесів. Важливим

стимулом для спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу є спільна грошова одиниця.

За даними статистики, валовий внутрішній продукт нових країн-членів Євросоюзу впродовж до кризових 2004–2007 рр. зріс на 22,4%, в той час як у країнах ЄС-15 лише на 8,3%. Торгівля між новими та старими країнами-членами ЄС-27 зросла зі 175 млрд євро (1999) до 500 млрд (2007). Але неформально Європейський Союз досі поділений на групи багатих і сильних та бідних і слабких. До другої групи належать більшість новачків ЄС. Другою лінією поділу є ставлення до східної політики ЄС та до Росії. Якщо зовнішня політика України значною мірою відповідає курсу Євросоюзу, то Росія з ним дисонує. На жаль, в Україні наразі відсутня загальнонаціональна надпартійна дипломатія, яка замінена на дипломатичні потуги різних центрів влади, які борються між собою.

Зростання кількості населення та розвиток економіки приведуть до дефіциту природних ресурсів вже до 2020 року. В зв'язку з цим не можна не звернути увагу на той факт, що Європейський Союз недостатньо впливає на структурні та процедурні фактори міжнародної конфліктності. Тут навряд чи допоможе “ліберальний імперіалізм”, пов'язаний із поширенням європейських стандартів демократії, але без європейського рівня життя. Зрештою, Європейський Союз має таку мораль, яка відповідає його силі, й так силу, яка тотожна його моралі. Як зазначає російський дослідник М. Делягін, “Європейська спільнота хоче жити за встановленим кодексом принципів (в цілому розумних і гуманних), які забезпечують йому найбільший комфорт і добробут. Це прирікає його на пасивність, догматичність, колаборантство – вчора перед обличчям “радянської загрози”, сьогодні схильного до експансії ісламу – та відносну слабкість у глобальній конкуренції” [4, с. 336].

Європейський Союз не має чіткої геополітичної стратегії, переживає демографічну кризу та кризу ідентичності, не має волі жертвувати всім заради високої мети. У цьому сенсі правий Освальд Шпенглер, який пророкував “сутінки Європи”. Тому, беручи до уваги сучасну ситуацію в світі, спільна оборонна політика Європейського Союзу виглядає непереконливою. Не вистачає сучасної зброї, придатної для боротьби в умовах гострих конфліктів, особливо у сфері повітряного транспорту та ефективних систем стеження й наведення. У стратегічній перспективі не вирішується питання визначення “остаточних” кордонів Євросоюзу. Можливо, в результаті вступу Туреччини до Європейського Союзу можна вирішити балканські проблеми. Але залишається курдське питання, з яким пов'язані інтереси Ірану, Сирії.

Європейський Союз не може безмежно розширяти свої зовнішні кордони. Адаптуватися до реальності функціонування Європейського Союзу у складі 27 країн-членів (після виходу Великої Британії) вимушені не тільки “нові”, а й “старі” країни-члени Європейського Союзу. Для України важливо не просто запровадити європейські стандарти, головне аби вони ефективно працювали. Продовольча світова криза зробить більш запеклою боротьбу за українські сільськогосподарські угіддя. Водночас Європейський Союз послідовно митною та санітарною політикою захищає своїх виробників від конкуренції українських аграріїв. Теж саме можна сказати про інші галузі економіки.

Восени 2008 р. стало зрозуміло, що циклічна економічна криза співпала з системною кризою вичерпаності ємкості ринків та можливостей нарощування видобутку природних ресурсів. Вичерпаність ринків стає головним фактором, який визначає перебіг світової фінансово-економічної кризи. Тому на порядку денному перебуває питання переділу ринків та скорочення надлишкових виробничих потужностей. Однак, перш ніж це відбудеться, має бути відкинута вся спекулятивна складова світової економіки. Однак тривалий час провідні акціонери намагалися відкласти цей процес. За цей час Європейський Союз

готувався до апогею кризи. За умов, коли немає звідки брати додаткову сировину та куди збувати товари, доведеться не лише згортати надлишкове виробництво, а й обмежувати надлишкове споживання.

12–13 грудня 2008 р. на брюссельському саміті Європейського Союзу обговорювався “кліматичний пакет”. Зазначений документ засвідчив формальне прагнення до 2020 р. скоротити на 20 відсотків викиди вуглецю, підвищити на 20 відсотків виробництво електроенергії з відновлюваних джерел, зменшити на 20 відсотків споживання енергії. Нові члени Європейського Союзу, які виробляють енергію переважно з вугілля, не в захваті від вимоги підвищити виробництво енергії з відновлюваних джерел. Старі члени Європейського Союзу не погоджуються на “механізм солідарності”, за яким мають віддавати частину своїх лімітів емісії вуглецю біднішим країнам. Європа платить велику ціну за енергетичну залежність від Росії. Боротьба за ресурси стала матеріальним чинником зіткнення цивілізацій. Навіть теракти стали інструментом гри на біржі. Теракти у Мадриді 2004 р. та у Лондоні 2005 р. загострили проблему безпеки. Нестабільність на Близькому Сході суттєво посприяла збільшенню кількості терористичних атак у Лондоні, Брюсселі, Парижі в період 2015–2017 років.

Під впливом посилення європейських скептичних настроїв країни Європейського Союзу все частіше ставлять на перше місце власні інтереси. В результаті ЄС як ціле набагато менше суми його складових. Однак сценарій розпаду Європейського Союзу видавався ще більш небезпечним для європейських країн, ніж всі незручності, які він створює. Такий екстремальний розвиток подій можливий лише за форс-мажорних обставин.

Європейський Союз зосереджується на превентивній дипломатії та підтриманні миру. Силкові заходи застосовуються для підтримання миру. Колишній голова французького уряду Ю. Ведрін констатує, що “європейці не знають, чого вони хочуть, що послаблює перспективу створення багатопольярного світу з потужним європейським полюсом” [5, с. 236].

Можливі сценарії розвитку Євросоюзу залежать від аналізу факторів, які впливають на ситуацію, з’ясування можливих рішень та очікуваних наслідків. Таких моделей розвитку декілька. Це насамперед так званий сценарій розвитку, який отримав назву “гнучка геометрія” (авангард та решта). Об’єктивно він фіксує становище, за якого в Євросоюзі-27 держав-членів утворилися не просто різні регіональні групи, а диференціація відбулася за критерієм належності, або неналежності до зони “євро”, а також належності до багатих, або бідних країн. Подальший розвиток за цим сценарієм загрожує “розривом” Євросоюзу за лініями поділу.

Ще однією можливою моделлю розвитку Євросоюзу є так звана “Директорія”. Вона передбачає формалізацію лідерства “великих держав” Євросоюзу, але порушує принципи рівноправності. Таку ж ваду має й модель “Ядра”. Зазначене “ядро” формує “шістка” країн-засновниць процесу європейської інтеграції. Саме вони найчастіше виступають ініціаторами поглиблення інтеграції, але дедалі частіше стикаються з опором “неофітів” Євросоюзу.

Додатковою до вище наведених моделей розвитку Євросоюзу є модель “Європа концентрованих кіл”. У цьому разі мова йде наслідки розвитку процесу європейської інтеграції відразу за декількома швидкостями. У підсумку ми маємо Євросоюз “гнучкої геометрії” [6, с. 77]. Було б помилково переносити у майбутнє дію нинішніх тенденцій та вибудовувати на цій основі прогноз. Будучи учасниками та дослідниками подій, які відбуваються ми втрачаємо відчуття історичної перспективи. Населення країн Європейського Союзу, як засвідчують демографічні тенденції, старіє. За деякими прогнозами вважається, що до кінця нинішнього століття Європейський Союз стане ісламським. Однак обрання майбутнього залежить від кожного вибору сьогодні.

Здається, можна вести мову про дві стратегічні концепції розвитку Євросоюзу за умов глобалізації. Неоліберальна модель втягує Євросоюз у конкуренцію зі США, або у кондомініум над світом. Адже Європа має тривалу імперіалістичну традицію. Ще С. Родс зазначав, “якщо не хочемо громадянської війни, мусимо бути імперіалістами” [8, с. 283]. В сучасному світі вододілом стала війна в Іраку. Вона загострила конкуренцію між Євросоюзом та США. Звичайно, Євросоюз залишається глобальним торговельним гравцем. Європейський Союз 25 країн-членів володів 35% валового продукту світу, США відповідно мають 32% валового продукту світової економіки, Японія 13%, Китай 5%, решта країн світу контролюють лише 4% світового валового продукту [7, с. 74]. Однак після розширення Євросоюзу за рахунок вступу у 2007 р. Болгарії та Румунії диференціація за рівнем багатства в Європейському Союзі стала ще більшою, ніж в США. Внаслідок цього посилюються небезпечні для гомогенності Євросоюзу структурні соціальні нерівності. Гегемонія США продовжує базуватися на доларовій ціні нафти. Світова економічна криза може відкоригувати цей стан. Однак за умов кризи надто ризиковано приймати нові країни до європейського монетарного союзу. Загострення кризи у нових східноєвропейських державах-членах Євросоюзу відклала цей процес на час до після кризового періоду.

Європейська соціальна модель ставиться на службу конкуренції, набуває неоліберальних рис. Під питанням опиняються соціальні інвестиції та демократична солідарність. Домінуючим залишається євроатлантичний стиль життя. Основним регулятором міжнародних відносин залишається інтегрований та системний фактор сили. Альтернативою вважається модель соціальної Європи у демократичному світі. Спираючись на ці ідеї, європейські ліві закликають уникнути мілітаризації Євросоюзу та перетворити його на мирну потугу. Втім, відкритим залишається питання, чи зможе Європейський Союз за умов світової економічної кризи зберегти завойовані позиції щодо розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики. Важко знаходити консенсус щодо економічних інтересів за умов поглиблення соціально-політичної диференціації Європейського Союзу, коли недостатньо надійними є європейські державність, право, гроші, влада, символічна та інформаційна консолідація.

Зазначимо, що обмежені дипломатичні ресурси та незначний бюджет залишаються суттєвими перешкодами на шляху формування та реалізації спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу. Подальшого удосконалення потребує інструментарій спільної зовнішньої політики Євросоюзу, адже в процесі вироблення політичного курсу важко зберегти баланс інтересів різних географічних регіонів Євросоюзу. Тому спільна зовнішня та оборонна політика Євросоюзу залишається залежною від національних влад країн-членів, політичних сил та груп впливу. За умов формування багатопольярної системи міжнародних відносин частішими стануть конфлікти у зонах геополітичного протистояння великих держав. За цих обставин особливо небезпечно залишати відкритим питання щодо кінцевої мети розвитку Євросоюзу та удосконалення принципів його функціонування. За умов демонтажу соціальної держави треба буде шукати новий суспільний консенсус. Дестабілізація політичного становища Євросоюзу може ускладнити процес формування суперпотуги Євросоюзу. “Нова”, або “друга” Європа може відділитися від “старої” Європи не стільки політичними кордонами, скільки культурно-цивілізаційними межами. Культурно-цивілізаційна поліфонія Європи й надалі ускладнюватиме багатомірний європейський простір. Але справжнім випробуванням для євроатлантичної солідарності може бути позиція США за президентства Д. Трампа. Не виключено, що намір США стимулювати європейських союзників по НАТО дійсно витратити до трьох відсотків валового

внутрішнього продукту на військові потреби насправді може сприяти переведенню розмов про формування спільної зовнішньої політики і політики в сфері безпеки Євросоюзу у практичну площину.

Інакше досить важко буде вибудувати систему Європейського Союзу у вигляді спільної зовнішньої та оборонної політики, єдиної фінансової системи, освітнього та інформаційно-комунікативного простору. Суверенні країни Євросоюзу досить часто вороже налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та спільної протидії його ризикам. Відповідь на риторичне питання, чи враховують еліти уроки минулого, може дати лише майбутнє. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій.

Справжня спільна зовнішня та оборонна політика можлива лише за наявності конфедерації, за якої держави учасниці послідовно координують зовнішню та оборонну політику. Причому, навіть гіпотетична конфедерація у форматі Євросоюзу не є суб'єктом міжнародного права, адже міжнародну правову суб'єктність мають лише її держави члени. Водночас вони приречені реагувати на прискорення процесу формування багатопольярного світу. Разом з тим сильнішою стала загроза тотального хаосу.

Європейський Союз розуміє, що поблизу його зони стабільного розвитку посилюються “малі” турбулентності, які погано піддаються прогнозуванню. Надто великий оптимізм від можливостей глобалізації став причиною першої глобальної рецесії. Ми перебуваємо у фінальному періоді великого технологічного циклу, коли вичерпуються ідеї, пов'язані з розвитком інформаційних технологій. Антикризові засоби спроможні стабілізувати світову економіку, але навряд чи вони зможуть стимулювати нову потужну хвилю економічного зростання. Стагнація це довготривала перспектива. Минулі кризи були кризами розвитку, а криза 2008–2010 рр. стає кризою стабілізації. Яким з усіх цих подій вийде Європейський Союз, покаже найближче майбутнє. 25 травня 2017 р. Президент США Дональд Трамп на саміті НАТО підтвердив зобов'язання США щодо захисту Європи. Але роль європейських союзників НАТО у цьому має бути не менше, аніж традиційне американське лідерство.

Список використаних джерел

1. Meyer Thomas. Die Identität Europas. Die EU eine Seele? – Frankfurt, 2004.
2. Kaiser Karl, Schwarz Hans-Peter. Weltpolitik im neuen Jahrhundert. – Baden-Baden, 2000.
3. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / В. А. Манжол, та інші; за ред. Л. В. Губерського. – К., 2010.
4. Делягин М. Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М., 2004.
5. Ведрин Ю. Продолжить историю / Ю. Ведрин // Иностранная литература. – 2008. – №8.
6. Borchert Heiko. (Hrsg.). Europas Zukunft zwischen Himmel und Erde. Weltraumpolitik für Sicherheitsstabilität und Prosperität. – Baden-Baden. – 2005.
7. Altfater Elmar, Mahnkopf Birgit. Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt. – Münster, 2007.
8. Арндт Ханна. Джерела тоталітаризму / Ханна Арндт. – К., 2005.

Андрей Мартынов

ОТНОШЕНИЯ ЕВРОСОЮЗА И НАТО: ИСТОРИЧЕСКИЕ УРОКИ

В статье рассматриваются вопросы развития отношений между Европейским Союзом и США в контексте трансатлантической безопасности. Взаимодействие Западной Европы и США обеспечило победу и процветание в годы холодной войны. После ее завершения значение трансатлантических отношений в сфере безопасности подтвердила террористическая угроза 9/11 против США. Тогда впервые в истории НАТО была задействована Статья 5 Вашингтонского договора о создании НАТО. Разжигание конфликтов в Сирии и между Украиной

и Россией свидетельствует о важности укрепления трансатлантических связей как основания европейской и глобальной систем безопасности.

Ключевые слова: трансатлантическое партнерство, ЕС, США, НАТО, коллективная безопасность.

Andriy Martynov

THE EUROPEAN UNION AND NATO RELATIONS: HISTORICAL LESSONS

The paper presents the problems of the development of the European Union and the USA relations in the context of transatlantic security. The Western Europe and the USA interaction has provided the victory of freedom and prosperity during the Cold war. After its completion, the importance of the transatlantic security relations has been confirmed by the terroristic threat of 9/11 against the USA. Then, Article 5 of the Washington Treaty on the Establishment of NATO was used for the first time in the history of NATO. The deployment of conflicts in Syria and between Ukraine and Russia demonstrates the importance of strengthening transatlantic security links as the basis of European and global security systems.

Key words: Transatlantic partnership, European Union, the USA, NATO, collective security.